

Цілковите або часткове відтворення і розмноження у будь-який спосіб матеріалів, опублікованих у цій книзі, допускається виключно з дозволу автора.

Фатула Ю. М.

Ф 27

Полеглих ми так і не поховали... Бойовий шлях 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полка австро-угорської армії. 1914–1918 / Юрій Фатула ; передм. М. Вегеша, Й. Кобаль. – 2-ге вид., доповн. – Ужгород : ТДВ “Патент”, 2019. – 348 с. : іл., табл., карти. ISBN 978-617-589-162-9

Глибоке військово-історичне дослідження маловідомих і незаслужено забутих сторінок Першої світової війни допомогло вперше описати бойовий шлях одного з полків австро-угорської армії, 85-го Мараморосько-Угочанського, який формувався на території сучасних Угорщини, Румунії та Закарпатської області України. Використані маловивчені бібліографічні та архівні матеріали, унікальні фотографії та ілюстрації, в тому числі з приватних колекцій. Об'єктивність та змістовність книги посилюється тим, що опис бойових подій подається з різних сторін, в тому числі протилежних, підтверджується свідченнями з мемуарів, спогадів, щоденників безпосередніх учасників тих драматичних подій. Наведений мартиролог полеглих містить 3211 прізвищ вояків полку, більшість з яких є прадідами нинішніх закарпатців.

Призначена для істориків, краєзнавців, військових, для всіх, кому не байдужа історія рідного краю, кому важливий і дорогий свій родовід.

УДК 94(4)“1914/1918”:355.312(4)

ББК 63.3(4)6

ЗМІСТ

Передмова. М. Вегеш	7
Настав час повернення... Й. Кобаль	12
Вступ	13
Розділ I. Устрій австро-угорської армії у Першій світовій війні та участь українців в її збройних формуваннях	19
Розділ II. 1914 рік	33
Початок війни.....	33
Галицька битва. Бойове хрещення – бій за Павловку. Магеровські бої (26 серпня – 12 вересня 1914 р.).....	36
Перший стратегічний відступ. (12–27 вересня 1914 р.).....	42
Контрнаступ на ріці Сян і другий стратегічний відступ (4 жовтня –15 листопада 1914 р.).....	46
Краківські бої (18–28 листопада 1914 р.).....	61
Події у Російській Польщі (30 листопада 1914 р. – 12 лютого 1915 р.).....	67
Розділ III. Зимова Карпатська битва	72
Карпатський фронт – “...у тому білому пеклі”.....	72
Штурм і оборона гори Манілова (28 лютого – 8 березня 1915 р.)....	81
Бої біля Рабе і відступ за Карпатський хребет (9 березня – 3 квітня 1915 р.).....	107
Бої на горі Борсук (4–18 квітня 1915 р.)	
Бої на гірських вершинах Козіалата і Гайдошік (19 квітня – 5 травня 1915 р.)	113
Військові поховання під Козіалатою і на Гайдошіку	122
Розділ IV. Горлицький прорив і звільнення Галичини	124
Літній військовий похід 85-го полку (10 травня – 13 вересня 1915 р.)	126
Бої за гору Гонтова (15–18 вересня 1915 р.)	132
Військові медики 85-го полка.....	135
Військові поховання на галицькій землі.....	150
Позиційні бої на річці Іква (25 вересня 1915 р. – 10 червня 1916 р.).....	152

Розділ V. Події під час Брусиловського наступу 1916 року	160
Бій за Тарнавку (15 червня 1916 р.).....	161
Бої між Радзивіловим і Бродами (18–27 липня 1916 р.).....	163
Оборонні бої біля Поніковиці (1–2 серпня 1916 р.).....	178
Розділ VI. Позиційна війна та перемир'я на Російському фронті	180
Позиційна війна на оборонній лінії Висоцько – Поніковиця (19 вересня 1916 р. – 19 вересня 1917 р.).....	180
Події під час перемир'я на Російському фронті.....	186
Навчальний батальйон у Ременов-Руданце.....	186
Відвідини 27-ї піхотної дивізії новим цісарем Австро-Угорської монархії Карлом.....	197
Перебування у Львові.....	199
Розділ VII. Італійський фронт та кінець війни	202
Позиційні бої на оборонній лінії Кол-Капріле – Монте-Асолоне (18 березня – 14 червня 1918 р.).....	202
Участь у битві при Піаве. Штурм гірських вершин Кол-Мошин і Кол-Фенілон (15–16 червня 1918 р.).....	205
Військове кладовище-меморіал на горі Монте-Граппа.....	209
Участь у битві при Вітторіо – Венето. Бої на плоскогір'ї Асіаго (18–30 жовтня 1918 р.).....	210
Повернення з фронту (8–15 листопада 1918 р.).....	228
Епілог. Зустріч через 22 роки	232
Післямова	234
Додатки	235
<i>Додаток 1.</i> Бойовий шлях 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полка австро-угорської армії у Першій світовій війні.....	236
<i>Додаток 2.</i> Список полеглих офіцерів і солдатів (відомих) 85-го піхотного полка австро-угорської армії у Першій світовій війні.....	238
<i>Додаток 3.</i> Перелік населених пунктів з інформацією про кількість полеглих солдатів (відомих) 85-го піхотного полка австро-угорської армії у Першій світовій війні.....	333
Бібліографія	342
Список джерел, з яких використані фотографії та ілюстрації	345
Довідка про автора	346

ПЕРЕДМОВА

Про Першу світову війну написано багато. Монографії, спогади, науково-популярні книги, тисячі статей. Дослідники намагалися дати відповідь на такі проблемні питання, як причини і привід до війни, прагнули об'єктивно зробити аналіз головних бойових операцій, використання різноманітних військових тактик і стратегій, оцінити фатальні підсумки війни. Один із відомих сучасних істориків констатував, що серпень 1914 року став визначальним для новітньої історії. Тоді люди не усвідомлювали, що впродовж одного доленосного місяця сталося кілька подій, які призвели до спалаху війни – Першої світової війни. Війни, що змінить обличчя Європи та створить підґрунтя для наступного конфлікту, який за два десятиліття змінить світ. Через порівняно незначний проміжок часу в бойові дії було втягнуто нечувану кількість людей – 65 мільйонів. Всього у Першій світовій війні взяли участь 38 країн з населенням понад 1,5 млрд осіб, тобто три чверті населення планети. Реальну участь у воєнних діях брали на боці Антанти 12 країн, які мобілізували у свої збройні сили 47057 тисяч осіб. На протилежному боці воювали лише чотири країни, внаслідок чого цю коаліцію часто називають Четверним союзом. Вони мобілізували в свої армії 26300 тисяч осіб. Історики висловлюють різні підходи до висвітлення того чи іншого етапу війни, однак всі вони сходяться в одному – досі жодна війна не коштувала стільки людських жертв.

Коли спалахнула світова війна, українські землі опинилися в епіцентрі воєнних дій. Мільйони українців були мобілізовані в армії імперій, що воювали між собою. Австро-Угорська і Російська імперії, до складу яких входили тоді українські землі, були чужими для нашого народу. Необхідно погодитись із висновком авторів багатотомної “Політичної історії України” (Київ, 2002–2003 рр.), що “щодо України, то за будь-якого розкладу сил у війні вона була приречена на те, щоб опинитися між молотом і ковадлом. На перетині різноспрямованих економічних, геополітичних та інших інтересів вона була надто ласим шматком для будь-якого хижака, і обидві щойно згадані імперії будували свою стратегію на ідеї її “возз'єднання” за допомогою власних багнетів. У чималій кількості ці багнети мали опинитися в руках самих українців, змушених в ім'я незрозумілих для них цілей стріляти у своїх етнічних братів”. Підтвердилися слова Івана Франка, висловлені ним ще в 1889 році, що “на шахівниці політики Європи українці не є навіть нікчемною пішечкою”.

Загальна кількість мобілізованих у царську армію українців за різними методиками підрахунків коливається від 3,5 до 4,5 млн. Число українців, мобілізованих у цісарську армію, теж оцінюється по-різному – від 250 до 300 тисяч осіб. Вражає кількість мобілізованих на Буковині. Протягом основної і кількох додаткових мобілізацій австрійський уряд забрав до війська близько 200 тисяч осіб, тобто чверть наявного населення, а у віці від 18 до 53 років – майже всіх. Не обминула лиха доля і закарпатців, які компактно проживали в чотирьох адміністративних комітатах – Ужанському, Березькому, Марамороському та Угочанському. Вищеназвані комітати фактично перетворилися в мобілізаційні округи декількох полків австро-угорської армії, які пізніше брали активну участь в усіх без винятку фронтах – Російському, Італійському, Сербському та Румунському. Закарпатці, за словами Вікентія Шандора, “служили в армії, терпеливо переносили страждання військового життя і нітрохи не висували свої національні домагання, бо в часі війни це і було дуже небезпечно, ба, навіть і неможливе...”.

Участь закарпатців у лавах австро-угорської армії під час Першої світової війни майже недосліджена. Публікації, які видавалися в Україні та діаспорі, носили, як правило, загальний характер, не відзначалися конкретикою та використанням відповідної джерельної бази. Виходячи з вищенаведеного, треба привітати вдалу спробу Юрія Фатули привернути увагу громадськості до подій сторічної давнини, до часів Першої світової війни. Хоча автор без перебільшення унікальної книги “Полеглих ми так і не поховали...” не є професійним істориком та зовсім не претендує на глобальне і комплексне дослідження про Першу світову війну, проте вже давно себе зарекомендував як вдумливий дослідник, автор ряду змістовних праць з даної тематики. Він одним із перших у вітчизняній історіографії порушив актуальну проблематику історії військово-медичної служби австро-угорської армії у Першій світовій війні. Лікар за фахом написав серйозне наукове дослідження, в якому скрупульозно простежив бойовий шлях 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полку австро-угорської армії від початку до завершення війни. Завдяки його книзі, яка опирається на малодоступні та вперше введені до наукового обігу джерела, ми, відкидаючи політику, маємо можливість подивитися на закарпатських вояків не лише як на гарматне м'ясо, але й як на досвідчених військових, мужніх і безстрашних людей, які щодня дивилися в обличчя смерті. Іншими словами, перед нами книга, яка на прикладі одного піхотного полку знайомить нас з усіма головними етапами Першої світової війни.

Хоча книга Юрія Фатули є надзвичайно конкретним дослідженням окремого австро-угорського полку, в якому воювали закарпатці, однак значне місце в ній відводиться устрою австро-угорської армії загалом. Читач

має можливість дізнатися про окремі військові формування, з яких складалася загальна (спільна) армія, що включала в себе цісарські й королівські збройні сили, а також відповідно австрійська та угорська армії. Перша була цісарсько-королівською територіальною обороною, друга – королівською угорською територіальною обороною. Як до першої, так і до другої входило ополчення. Маловідомі матеріали читач може почерпнути про особовий склад різних військових утворень, про роль в ній офіцерського та унтер-офіцерського складу. Привертає увагу і той факт, що в австро-угорській армії діяла душпастирська служба, було офіційно визнано сім релігій та конфесій: римо-католицька, греко-католицька, православна, євангельсько-лютеранська, юдаїзм та іслам. Варто погодитись із твердженням автора, що “дотримання такої кількості релігійних культів... не допускало виникнення релігійних конфліктів у військах”.

Юрій Фатула ґрунтовно дослідив структуру австро-угорської армії, проаналізувавши піхоту, кавалерію та артилерію загальної армії. Цікаві матеріали містяться в книзі про австрійський ландвер і угорський гонведшег, різноманітні добровольчі формування. Безперечно, закарпатських читачів зацікавить інформація про український добровольчий легіон, який підпорядковувався австрійському міністерству оборони і був частиною ландверу. Так, зокрема, Легіон Українських січових стрільців налічував 2500 військовослужбовців, розділених на курені, напівкурені, сотні, чоти та рої. До речі, справедливо відзначає автор, “демобілізовані з австро-угорського війська українці стали основою Української галицької армії – регулярної армії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), яка у 1918–1919 рр. воювала за незалежну українську державу, розпочавши українські національно-визвольні змагання ХХ сторіччя”. Ці думки Юрія Фатули поділяють сучасні українські історики Микола Литвин, Богдан Якимович, Микола Кугутяк, Олександр Колянчук, Кім Науменко, які є авторами фундаментальних праць про історію ЗУНР та її збройних сил. Приємно, що наш закарпатський дослідник теж спричинився до висвітлення цієї важливої проблеми.

Книга Юрія Фатули складається з семи окремих розділів, шість з яких присвячені власне участі 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полку в Першій світовій війні: 1914 рік; Зимова Карпатська битва; Горлицький прорив і звільнення Галичини; Події під час Брусиловського наступу 1916 року; Позиційна війна та перемир'я на Російському фронті; Італійський фронт та кінець війни. Цей героїчний і в той же час трагічний шлях 85-го полку простежується на основі численних джерел, які зіставляються, перевіряються та уточнюються автором. Звичайно, що головним джерелом, про що у вступі до книги вказує вчений, є книга Шандора Матяша, яка по-

бачила світ у 1941 році. Велика заслуга Юрія Фатули полягає у складанні найповнішого на сьогодні списку полеглих у Першій світовій війні офіцерів і солдатів 85-го піхотного полка австро-угорської армії, який налічував відповідно 84 і 3127 осіб. Скрупульозний аналіз дав авторові можливість стверджувати, що 1401 загиблий був уродженцем Закарпаття: з теперішнього Тячівського району – 398, Хустського – 314, Рахівського – 250, Виноградівського – 202, Міжгірського – 126, Іршавського – 80, Свалявського – 20, Мукачівського – 5, Воловецького – 4. За підрахунками автора, найбільше загиблих були мобілізованими з Ясіня (66), Хуста (53), Діброви (45), Великого Бичкова (42), Вишкова (34), з Рахова, Богдана, Драгова, Дубового (по 32). 1749 чоловік були мобілізовані з населених пунктів, які нині знаходяться в складі Румунії, Угорщини та Словаччини.

У книзі використано чимало спогадів активних учасників Першої світової війни. Безперечно, вони висловлювали власні думки, передавали власне бачення подій на конкретній ділянці фронту. Доволі цікавими видаються мемуарні записки молодшого офіцера Артура Шимка, які дозволяють збагнути ставлення до війни самих її учасників: “Росіяни окопалися на вершині гори Козіалата не далі ніж на 150–200 метрів від нашого фронту. Ми не мали жодних укріплень. Перед нами не було жодних перепон, не було натягнуто колючого дроту, та ми його і не мали. Кожен з нас викопав собі примітивну яму і в ній лежав. Якщо викопав свою ділянку, то копав до лежачого вояка. Він був уже мертвий, або з простреленою головою, або замерзлий. **Полеглих ми так і не поховали.** Коли нас замінили, мав у своєму підрозділі лише 14 чоловік з 60. Росіяни лише там-сям стріляли декілька разів, але не атакували. У царському російському війську офіцери на фронті не з’являлися, командували лише молодші офіцери. Той російський підрозділ, що був навпроти нас, зовсім не був агресивним. Але якщо би вони пішли на нас, ми б здалися без пострілу. Не хотілося їм воювати, так як і нам...”. Щось подібне можна прочитати в спогадах росіян, які воювали в складі армії генерала Брусилова: “Это сражение, непрерывно длившееся в течение месяца, было последнее, о котором я мог сказать, что в нем участвовала регулярная обученная армия, подготовленная в мирное время. За три с лишком месяца с начала кампании большинство кадровых офицеров и солдат выбыло из строя, и оставались лишь небольшие кадры, которые приходилось спешно пополнять относительно обученными людьми, прибывшими из запасных полков и батальонов. Офицерский же состав приходилось пополнять вновь произведенными прапорщиками, тоже недостаточно обученными...”.

Підготувавши до друку цю змістовну й потрібну для всіх нас книгу, Юрій Фатула розпочав складний процес повернення із забуття жертв –

учасників Першої світової війни. Колись, у радянські часи, популярним був лозунг “ніхто не забутий, ніщо не забуте”, хоча насправді ми до цього часу не можемо встановити прізвища мільйонів загиблих у Другій світовій війні. Ще важче це зробити, коли йдеться про страшну війну, яка відгриміла сто років тому. І нехай Юрій Фатула не може одноосібно встановити імена всіх жертв Першої світової війни, проте він цього домогся на прикладі скрупульозного дослідження історії 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полка австро-угорської армії. Будемо сподіватися, що незабаром побачать світ і знайдуть свого читача нові наукові праці про окремі військові підрозділи, в яких під час різних військових конфліктів воювали і гинули закарпатці. І нехай їм доводилося гинути за чужі імперії та ідеали, але вони були українцями і сучасна європейська демократична Україна повинна знати і шанувати їх імена.

Микола Вегеш,
доктор історичних наук,
професор кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

Настав час повернення...

Ця книга – про один з підрозділів австро-угорської армії часів Першої світової війни (1914–1918 рр.), про 85-й Мараморосько-Угочанський піхотний полк, понад третину складу якого становили прості закарпатські українці. Джерельною основою для її написання послужила монографія генерала Матяша. Проте автор даної праці, Юрій Фатула, не просто використав матеріали колишнього офіцера 85-го полку, але й творчо доповнив їх, співставивши з багатьма іншими, в тому числі найновішими, науковими даними, і навіть через відвідини оригінальних місць бойових дій (гора Манілова, Польща). Завдяки цьому перед Читачем події розгортаються не в одній площині, він бачить їх не тільки з однієї сторони, а розглядає все у багатовимірному просторі. Це робить книгу більш об'єктивною і, звичайно, цікавішою.

Презентоване видання дуже актуальне. Актуальне тому, що долучилося до серії публікацій про таку трагічну подію нашого минулого, як Першу світову війну, століття початку якої згадували у всьому світі зовсім недавно; воно розкриває маловідомі сторінки закарпатської історії, і нарешті тому, що Україна сьогодні зазнала зовнішньої агресії, й українці, в тому числі і закарпатці, як століття тому знову пішли на захист своєї батьківщини. На жаль, як тоді, так і тепер, не всі повернулися додому з фронту. Книга Юрія Фатули і в цьому плані має велике значення – в ній публікується кілька тисяч прізвищ загиблих 85-го піхотного полку, серед них і вихідців із сьогоденного Закарпаття. Можливо багато родин саме тепер дізнаються про своїх рідних і близьких, про час, місце й обставини їхньої загибелі.

Настав час, щоб солдати тієї страшної війни повернулися, нарешті, додому. Ця книга – перший крок до їхнього повернення.

Йосип Кобаль,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу Закарпатського обласного
красназвчого музею ім. Тиводара Легоцького

Вступ

Закарпаття – унікальний регіон України зі своєю “особистою”, в тому числі і військовою історією. Протягом тривалого періоду, аж до 1918 року, розпаду Австро-Угорщини внаслідок поразки у Першій світовій війні, ця територія входила до складу Угорського королівства Дунайської монархії.

Дві світові війни ХХ сторіччя не оминули наш край своїм драматичним поступом. Але якщо про Другу світову ми відносно обізнані, то Перша світова війна через ідеологічні та часові причини і надалі незаслужено залишається здебільшого “білою плямою” в нашій регіональній історії і пам’яті.

Адже в тій далекій забутій війні активні бойові дії тривалий час відбувалися у Карпатських горах на території нашого краю, а третина території сучасного Закарпаття була окупована російськими царськими військами. Величезні матеріальні збитки у вигляді зруйнованих мостів, доріг, будівель, різних господарських об’єктів у відносно порівняльному аспекті були масштабнішими, ніж у Другій світовій війні.

Але людські втрати були ще більшими. Десятки тисяч закарпатців мобілізували як громадян Австро-Угорщини до цісарського війська, тисячі з них були поранені, загинули, пропали безвісти або потрапили у полон на Російському, Італійському, Сербському та Румунському фронтах Першої світової війни. Багато з них повернулися інвалідами, зустрівши дома тисячі вдів і сиріт.

Чотири адміністративні комітати, до яких входили сучасні закарпатські землі, були мобілізаційними округами декількох полків австро-угорської армії. Три піхотні полки загальної (спільної) армії формувалися з військовозобов’язаних Ужанського (66-й полк), Березького (65-й) та Марамороського і Угочанського (85-й полк) комітатів. Крім того, рекрутів набирали і до двох піхотних полків територіальної оборони угорського гонведу: 11-го Мукачівського та 12-го Сатмарського.

85-й Мараморосько-Угочанський піхотний полк був сформований у 1883 р. у м. Кошшо (нині м. Кошице у Східній Словаччині) і входив до 27-ї піхотної дивізії австро-угорської армії. Засновником і почесним шефом полка був генерал від кавалерії барон Йосиф Гаудернак. Командування і штаб полка у різні періоди знаходилися у різних містах: Кошице (1883–1889 рр.), Відень (1889–1893 рр.), Кошице (1893–1896 рр.), Левоча (1896–1914 рр.). У Мараморош-Сігеті базувався II батальйон, який був мобілізаційним і навчальним. У жовтні 1914 р. цей батальйон був евакуйований до Балашадярмата (на північ від Будапешта) і до кінця війни знаходився там, тому 85-й полк у деяких джерелах називають ще Балашадярматським.

До Марамороського та Угочанського комітатів у той час входила в тому числі і половина території сучасної Закарпатської області: Рахівський, Тячівський, Хустський, Міжгірський, Виноградівський, частково Іршавський, Свалявський, Воловецький райони.

Марамороський¹ комітат був одним з найбільших за площею (9716 кв. км) в Угорському королівстві. Згідно перепису населення 1910 р. тут проживало 357700 людей. За національним складом майже половину (45 %) становили русини-українці – 159489, потім йшли румуни – 84510, марамороські німці – 59552 та угорці – 52964 осіб; 16 % жителів були євреями, яких рахували тільки за віросповіданням і записували як угорців. Адміністративним центром комітату було місто Мараморош-Сігет (нині Сігету-Мармаціей – повітовий центр на півночі Румунії, на кордоні з Україною).

Угочанський² комітат був найменшим в Угорському королівстві і займав площу 1213 кв. км у долині річки Тиса. Згідно перепису населення 1910 р. тут проживало всього 91755 осіб. За національним складом угорці становили 46,5 % (42677 осіб), русини-українці – 37,5 % (34415 осіб), румуни – 10,6 % (9750 осіб), німці – 5,1 % (4632 осіб). 12,9 % жителів були євреями, яких записували як угорців. Адміністративним центром комітату було місто Севлюш (нині Виноградів – районний центр Закарпатської області України).

Національний склад 85-го полка відповідав національній структурі населення комітатів, з яких набиралися військовозобов'язані. Більшість солдатів полка становили русини-українці (35 %), румунів було 30 %, угорців – 25 %, марамороських німців – 10 %. Офіцерський склад

¹ Мараморош – історичний комітат у північно-східній частині Угорського королівства у басейні ріки Тиса. Назва походить від назви ріки Мара. Після поразки Австро-Угорщини у Першій світовій війні та її розпаду у 1918 р., згідно з Тріанонським договором (1920 р.), північна частина комітату відійшла до новоствореної Чехословацької республіки у складі адміністративної території під назвою Підкарпатська Русь, а південна – до Румунії. Після Віденського арбітражу (листопад 1938 р.) до березня 1939 р. тут працював автономний уряд Карпатської України. З 15 березня 1939 р. до жовтня 1944 р. територія знову входила до складу Угорщини. У жовтні 1944 р. зайнята Червоною Армією і у 1945 р. у територіальних кордонах колишньої Підкарпатської Русі відійшла до Української Радянської Соціалістичної Республіки, а південна частина знову до Румунії. Нині територія колишнього Марамороського комітату розділена між Закарпатською областю України (Рахівський, Тячівський, Хустський, Міжгірський, частково Свалявський і Воловецький райони) та Марамуреським повітом Румунії.

² Угоча – історичний комітат у північно-східній частині Угорського королівства у басейні ріки Тиса. Назва походить від назви села Угоча, що вперше згадується в документі за 1313 р. Після поразки Австро-Угорщини у Першій світовій війні та її розпаду у 1918 р., згідно з Тріанонським договором (1920 р.), більша частина комітату відійшла до новоствореної Чехословацької республіки у складі адміністративної території під назвою Підкарпатська Русь, решта (404 кв. км) – до Румунії, незначна частина комітату залишилася в складі Угорщини. Після Віденського арбітражу (листопад 1938 р.) вся територія знову ввійшла до складу Угорщини. У 1945 р. після завершення Другої світової війни у територіальних кордонах колишньої Підкарпатської Русі відійшла до Української Радянської Соціалістичної Республіки, а друга частина знову до Румунії. Нині територія колишнього Угочанського комітату розділена між Закарпатською областю України (Виноградівський, частково Хустський та Іршавський райони), Сатумарським повітом Румунії та адміністративним районом (медьс) Саболч-Сатмар-Берег Угорщини.

був представлений, в основному, австрійцями, німцями та угорцями, в невеликій кількості чехами і поляками.

Полк складався з чотирьох батальйонів. Один батальйон комплектували майже повністю з русинів-українців, другий – з румунів, в інших двох відсоток цих національних груп був значно меншим. 85-й полк один з небагатьох в усій австро-угорській армії, де відповідно до національного складу офіційно використовували чотири мови: німецьку, угорську, русинську і румунську.

85-й полк провів на фронті з першого і до останнього місяця Першої світової війни: з 1914 по 1917 рр. на Російському, а у 1918 р. – на Італійському фронті, де воював з італійськими, а у жовтні з британськими військами. Один батальйон полка всю війну знаходився окремо на Сербському фронті. Мараморосько-Угочанський піхотний полк брав участь у всіх основних битвах Першої світової війни.

У 1914 р. – Галицька битва, два стратегічні відступи вглиб території Австро-Угорщини, Краківські бої і Лодзька операція.

У 1915 р. – Зимово Карпатська битва, під час якої полк пережив саму криваву і драматичну битву за всю війну – штурм і оборону гори Манілової у Польських Бещадах. Потім бої за звільнення Галичини від російських військ, у тому числі звільнення Львова (у цій операції 85-й полк брав безпосередню участь).

Позиційні бої з жовтня 1915 р. по травень 1916 р. (8 місяців) на оборонній лінії на ріці Іква на австрійсько-російському кордоні. Важкі бої і відступ під час Брусиловського наступу весною і влітку 1916 р.

І знову рік позиційних боїв (вересень 1916 р. – вересень 1917 р.) біля Бродів. Короткі місяці відпочинку після настання перемир'я восени 1917 р. на Російському фронті.

А вже у березні 1918 р. полк був перевезений на Італійський фронт, де в горах Монте-Граппа на півночі Італії вів 4-місячні позиційні бої, а у червні брав участь у невдалому і останньому у Першій світовій війні наступі австро-угорських військ, штурмуючи гірські вершини Кол-Мошин і Кол-Фенілон. Останньою бойовою операцією 85-го полка стали оборонні бої з британськими військами на італійському гірському плато Асіаго.

За декілька днів до завершення війни, в якій Австро-Угорщина зазнала фатальної руйнівної поразки, 85-й полк відводять з фронту, що рятує його від здачі в полон. Полк зміг уникнути повної деморалізації і розкладу, що стало масовим явищем в австро-угорській армії в кінці війни, зберегти себе як військову одиницю і організовано повернутися додому, де був демобілізований.

Втрати полка убитими за весь період війни становили 8 тисяч солдатів і 114 офіцерів, поранених було втричі більше. У періоди повної комплектації чисельність полка, що воював на Російському та Італійському фронтах, сягала 3500 військовослужбовців, водночас після самих кровопролитних боїв в строю залишалось всього 450. Із 8000 загиблих солдатів відомі імена

та дати смерті лише у 3127 (39,1 %). Більше половини (60,9 %) поховані або залишилися на полях боїв як невідомі солдати. Протягом всієї війни рядовий особовий склад 85-го полка (за виключенням батальйону, який воював на Сербському фронті) отримав 13 золотих, 617 великих срібних, 2300 малих срібних, 4467 бронзових медалей Вітязя.

Безцінним джерелом достовірної інформації про бойовий шлях 85-го піхотного полка є книга Шандора Матяша "A Máramaros-Ugocsa megyei 85-ik gyalogezred története 1914 – 1918. Vp., 1941, Stádium. 848 o.", який пройшов з полком весь шлях від першого до останнього дня війни, почавши з капітана, заступника командира полку і завершивши у званні підполковника, командира цієї частини. Книга була видана на угорській мові у Будапешті у 1941 році. На підставі реальних документів (військових наказів, бойових звітів, нагородних та поминальних листів) був описаний бойовий шлях полка у Першій світовій війні.

В книзі, зокрема, наведений перелік населених пунктів з даними про кількість загиблих з них солдатів цього полка. Згідно даної інформації 1401 загиблий (відомий) солдат призивався з території сучасної Закарпатської області: з Тячівського (398), Хустського (314), Рахівського (250), Виноградівського (202), Міжгірського (126), Іршавського (80), Свалявського (20), Мукачівського (5), Воловецького (4) районів. Найбільше загиблих (відомих) вояків були призвані з Ясіня (66), Хуста (53), Діброви (45), Великого Бичкова (42), Вишкова (34), з Рахова, Богдана, Драгова, Дубового (по 32). 1749 загиблих (відомих) солдатів були мобілізовані з населених пунктів, які нині знаходяться в Румунії, Угорщині, Словаччині, найбільше з румунських міст: Сігету-Мармаціей (85), Борша (77), Страмтура (57); з угорського Сегеда (26).

85-й полк згадується і в художніх творах.

Гренджа-Донський¹ у своєму автобіографічному романі "Сини Верховини" пише: "Марамороццани служили в двох полках: в цісарсько-королів-

¹ Гренджа-Донський Василь Степанович – український поет, прозаїк, драматург, публіцист, громадсько-культурний і політичний діяч, один з творців Карпатської України. Народився у 1897 р. у селищі Окормезо (нині смт Міжгір'я Закарпатської області) Марамороського комітату Австро-Угорської імперії у типовій верховинській родині. Ще підлітком почав працювати спочатку помічником дяка, потім листоношею. Під час Першої світової війни був призваний в австро-угорську армію (вірогідніше всього у 12-й Сатмарський гонведський піхотний полк), воював на Російському фронті, був поранений, лікувався у Будапешті, після чого знову брав участь у бойових діях на Італійському фронті. Уже як офіцер брав участь у збройних подіях в Угорщині у 1919 р. після розпаду Австро-Угорської монархії. Події війни правдиво описані Гренджою в автобіографічному романі "Сини Верховини" та інших творах. Після війни працював фінансистом спочатку у Будапешті, потім в Ужгороді. З осені 1938 р. по 16 березня 1939 р. був активним діячем Карпатської України, редактором щоденної газети "Нова свобода" та "Урядового Вісника Правительства Карпатської України". Після захоплення краю Угорщиною знаходився в угорській тюрмі та в концтаборах. Восени 1939 р. Гренджі-Донському вдалося втекти в Братиславу, де працював бухгалтером. Подіям 1938–1939 рр. присвятив книгу спогадів "Щастя і горе Карпатської України". Помер 25 листопада 1974 р. у Братиславі. У 2000-х роках в Ужгороді на будинкові, де колись жив Гренджа-Донський, йому встановлена пам'ятна меморіальна дошка.

ському пішому 85-му полку німецькому та у 12-му пішому полку угорському гонведському. 85-й полк мав осідок у Сиготі, та відколи довелося з Сигота евакувати, кадр був у Балашадьярматі, а сукнарський гонведський полк – в Егері. Це – північно-західна Мадярщина".

В іншому своєму творі, оповіданні "Nert oberleutnant Halacsok", Гренджа-Донський, мовби підсумовуючи бойову діяльність полка, пише наступне.

"Сотня цісарсько-королівського 85-го пішого полку, що складалася з самих марамороських русинів, з італійського фронту нарешті прибула до Будапешта. Командантові пощастило утримати дисципліну аж до останнього часу. Бідні хлопці воювали, як леви, через що й кидали ними із фронту на фронт. Спершу були на Україні, відтак у румунських горах, а потім повезли їх через Альпи, щоб і там бились з італійськими карабінерами. Цей полк здобув визнання, й на грудях майже кожного героя блищала принаймні сріберна медаль".

Згадує про 85-й полк у своєму романі "Микола Шугай, розбійник" і чеський письменник Іван Ольбрахт¹. За його художньою версією Шугай воював на Російському фронті: "...повернулися до свого полку, до 85, балашадьярматського. Знову стріляли, знову відносили поранених на перев'язочний пункт, а мертвих – до ям. Знову нюхали гар в окопах, знову їх нудило від голоду, і знову, як і всі порядні вояки австрійської армії, мріяли про якусь легку рану, таку, щоб їм дуже не зашкодила, а допомогла дістатися коли вже не додому, то бодай на кілька місяців у тил".

У дійсності, справжній Шугай² утік з маршового батальйону, який рухався на фронт, і став дезертиром.

¹ Іван Ольбрахт (справжнє ім'я Каміл Земан) – чеський письменник та громадський діяч. Народився у 1882 р. у місті Семілі, у Богемії на півночі Чехії, яка тоді була частиною Австро-Угорщини. Навчався на юридичному факультеті Карлового університету. Працював у чеській газеті у Відні, а згодом у соціал-демократичній газеті у Празі. У 1921 р. вступає до Комуністичної партії Чехословацької Республіки та стає редактором її газети "Руде право". У 1929 р. покинув лави комуністичної партії. Ольбрахт кілька разів відвідував Радянський Союз, а на початку 30-х років часто бував у Підкарпатській Русі (територія сучасного Закарпаття). Автор багатьох оповідань, нарисів, романів. Справжнім шедевром Івана Ольбрахта став його майже пригодницький і одночасно дуже поетичний роман "Микола Шугай, розбійник" (1933 р.), створений на підкарпатурській життєвій і фольклорній основі. Помер 20 грудня 1952 р. у Празі. Сьогодні у закарпатському селі Колочава, де письменник колись збирав матеріали для свого роману, є пам'ятник та музей Івана Ольбрахта.

² Микола Шугай (Микола Петрович Сюгай) – закарпатський народний герой-опришок, з однієї точки зору, з іншої – розбійник і злочинець. Народився у 1898 р. у Нижній Колочаві у бідній верховинській родині. У 1917 р. був призваний в австро-угорську армію, але на фронт не потрапив. Двічі тікав: один раз із запасного батальйону з Балашадьярмата, але був повернутий жандармами назад; другий раз – зі зброєю з маршового батальйону, який направлявся на фронт. До кінця Першої світової війни переховувався в околицях рідного села. Послідовно переслідувався угорською, румунською, а після входження краю до складу Чехословаччини (1919 р.) і чеською поліцією. У 1921 р. за затримання Шугая обіцяли винагороду у 3 тисячі чеських крон. 16 серпня 1921 р. був вбитий трьома своїми колишніми товаришами на полонині Жалопка над Колочавою. Завдяки книзі чеського письменника Івана Ольбрахта, вперше виданої у 1933 р., став легендою, яка, втім, за переконливими документальними матеріалами, зібраними сучасним дослідником Станіславом Аржевітіним, не відповідала реальній постаті Сюгая.

Великі братські могили 85-го полка залишилися після війни в місцях важких чи тривалих боїв, або в містах мобілізацій. Сьогодні, через 100 років, вони, на жаль, не збереглися, місця їх знаходження потребують пошукової роботи і дослідження. Нині – це територія шести європейських держав: на Україні військові кладовища саме 85-го полка знаходилися біля сіл Висоцько Бродівського району Львівської та Лосятин Кременецького району Тернопільської області; у Польщі – в районі села Павлуква Люблінського воєводства та на горі Манілова (нинішня назва Лисий Верх) у Польських Бещадах Підкарпатського воєводства; в Румунії – в місті Сігету-Мармаціей, в Угорщині – у місті Балашадярмат, в Італії на горі Касера-Менегузза, в Сербії – біля Рогатиці.

На сьогодні єдиним впорядкованим діючим меморіальним комплексом, де серед тисяч похованих знайшли свій вічний спокій і вояки 85-го Марамо-росько-Угочанського піхотного полка, є величезне військове кладовище-меморіал Першої світової війни на горі Монте-Граппа на півночі Італії.

Устрій австро-угорської армії у Першій світовій війні та участь українців в її збройних формуваннях

Напередодні Першої світової війни Австро-Угорщина була другою за територією (676,545 кв. км) і третьою за населенням (понад 51,4 млн осіб) державою Європи, до складу якої, крім власне австрійських та угорських земель, входили Богемія, Моравія, Каринтія, Крайна, Далмація, Зальцбург, Сілезія, Штирія, Тіроль, Форарльберг, Хорватія і Славонія, Боснія і Герцеговина, Трансільванія, Банат, Словаччина, порт Фіуме, а також західноукраїнські землі – Галичина, Буковина та Угорська Русь (нині – Закарпаття).

За переписом населення, який проводився в Австро-Угорській імперії у 1910 р. (останньому в історії існування цієї держави), в монархії проживали представники близько 30 націй та народностей, найчисельнішими з яких були: німці (12 млн – 23,4 %) та угорці (10 млн – 19,5 %), які разом становили 43 %. Відсоток слов'ян сягав 47 %, серед них чехів – 6,5 млн (12,6 %), поляків – 5 млн (9,7 %), українців – майже 4 млн (7,8 %), хорватів і сербів – 3,5 млн (6,8 %), словаків – 2 млн (3,9 %), словенців – 1,2 млн (2,3 %). Також в Австро-Угорщині проживали румуни (більше 3 млн – 6,5 %) та італійці (1,5 %). У Дунайській монархії жило багато євреїв, але при переписах їх записували до однієї з корінних національностей, і як окрему націю не розглядали, тому точні цифри невідомі.

У 1867 р. Австрійська імперія була перетворена на дуалістичну монархію, що складалася з формально незалежних Австрії та Угорщині, які мали суверенітет, рівні права та власні парламенти й міністерства. Проте такі державні установи, як міністерства закордонних справ, фінансів та військово-були загальнодержавними.

Угорщина отримала власні збройні сили (*honvedség*) для захисту держави. Через два роки такі ж права зажадала собі й Австрія, повернувши власну армію (*Landwehr*), розпущену у 1852 р. Спочатку національні збройні сили призначалися тільки для оборони території власної держави, але з часом вони перетворилися на звичайні армійські військові частини, що не відрізнялися від регулярної армії.

Таким чином, на початок Першої світової війни австро-угорська армія складалася з наступних військових формувань:

Загальної (спільної) армії (цісарські й королівські збройні сили), що підпорядковувалася цісарському військовому міністерству і фінансувалася обома державами (Австрія покривала 63,6 %, Угорщина 36,4 % витрат);